

2-mavzu: Falsafiy tafakkur taraqqiyoti bosqichlari: Sharq falsafasi. I qism

Reja:

1. Qadimgi Sharqda asotiriy tasavvurlar va falsafiy bilimlarning paydo bo'lishi.
2. Qadimgi Misr va Bobildagi ilk falsafiy qarashlar.
3. Qadimgi Hindistondagi falsafiy maktablar.
4. Qadimgi Xitoy falsafasi. Lao Szi va Konfutsiy ta'limoti.
5. Markaziy Osiyodagi diniy-falsafiy fikrlar.

Ma'ruzachi: falsafa doktori L.Baxranov

Adabiyotlar ro'yxati

1. Saifnazarov I. va boshq. Falsafa. – T.: “Innovatsiya”, 2024. – 348 b.
2. Madayeva Sh.O. Falsafa. – T.: “Mumtoz so‘z”, 2019.
3. Nazarov Q. va boshq. Falsafa asoslari. – T.: Файласуфлар миллий жамияти нашриёти,, 2018.
4. Shermuxamedova N.A. Falsafaga kirish. (O‘quv qo‘llanma). – T.: 2017.
5. Фалсафа қисқача изоҳли луғат. – T.: “Шарқ”, 2004.
6. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – T.: Ўзбекистон, 2023. – 415 б.
7. Жаҳон фалсафаси тарихидан лавҳалар. – T.: Файласуфлар миллий жамияти нашриёти, 2004.
8. Ўзбекистон фалсафаси тарихи. – Тошкент: “Noshir”, 2013.

SHARQ MAMLAKATLARI

Qadimgi Sharq mamlakatlari qatoriga **Misr, Bobil va Ossuriya, Eron, Markaziy Osiyo, Hindiston va Xitoy** mamlakatlari kirib, bu mamlakatlarda er.avv. IV minginchi yillarning oxiri va III minginchi yillarning boshlarida falsafiy fikrlar shakllana boshlagan edi.

Astronomiya, kosmologiya, matematika

Bu hududlarda falsafiy fikrlarning paydo bo'lishi, bir tomondan, dunyoviy fanlar bo'lgan – **astronomiya, kosmologiya, matematika** ning birinchi odimlari bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan **afsonalar** bilan bog'liq edi.

Qadimgi Sharq falsafasi

Xususiyati

Belgilari

Dunyoviy,
 mantiqqa asoslangan
 bilimlarning
 diniy-mifologik qarashlar
 bilan aralashgan holda
 namoyon bo'lishidadir

Yakka shaxslarning
 individual
 fikrlariga nisbatan
 jamoa manfaatlarini
 aks ettiruvchi umumjamoa
 ruhining ustuvorlik qilishi.
 Iste'dodli shaxslar ana shu
 ruhning ifodalovchilari
 bo'lib tarix sahnasiga
 ko'tarilganlar

QADIMGI MISR

Qadimgi misrliklar sayyoralarni yulduzlardan ajrata bilganlar, alohida yulduzlar xaritasini va har xil taqvimlar tuzganlar. Kasalliklarga tashxis qo'yish sohasida katta tajriba to'plaganlar.

Misr piramidalar er.avv. IV minginchi yillarning oxiri va
III minginchi yillarda qurilgan: **Xeops. Xefren, Mikerina**

Qadimgi Misrdagi falsafiy qarashlar

Davlatning tinchligi – odillikda.

1

Yomonlikni tuzatmasang u ko‘payadi.

2

Do‘stni saqlash uchun, kechirishni ham bilish lozim.

3

Jahli tez haqiqatni hech qachon bila olmaydi.

4

Hech nimaga oldindan g‘am chekma va hech nimaga
sodir bo‘lmasidan burun quvonma.

5

QADIMGI BOBIL

Bobilliklar Quyosh soati, Quyosh ko'rsatkichi va uning
12 bo'lakka bo'linishini **azaldan bilishgan**

BOBILDAGI FALSAFIY QARASHLAR

Er.avv. 4-ming yillik boshlari
«Gelgamish haqida doston»

Tuproq, suv, havo, issiqlik va sovuqlik inson hayoti va
tirikchiligi abadiy manbai

Gelgamish boshidan kechirgan sarguzashtlari

Odam tabiiy qonunlar asosida yashashi zarurligi,
kishilarning hayot va o'lim sirlarini bilishga azaldan
intilib kelishlari haqida

Afsonalarni falsafiy talqin qilishga urinishlar

**«Xo‘jayinning o‘z quli bilan hayotning mazmuni haqida suhbat»,
«Adona haqida doston»**

Ushbu yodgorliklarda xudolarga ishonish, ilohiy kuchlarning tabiat va jamiyatga ta'sirini mutlaqlashtirish xususiyati ustuvor bo'lsa-da, ikkinchi tomondan afsona va rivoyatlar tarzida dunyoviy bilimlar, ilmiy qarashlar ham asta-sekin shakllana boshlaganini ko'rsatadi.

Bu qarashlar insoniyat falsafiy fikrlari rivojida muhim qadamlardan biri bo'lgan.

BOBILDAGI FALSAFIY QARASHLAR

1. Kichik qiyinchilikdan qochgan kattasiga duch keladi.

2. Nodon kishi bilan may ichgandan, oqil kishi bilan tosh kovlash afzal.

3. Bir boshga insoniyatning barcha donishmandligini sig‘dirib bo‘lmaydi.

4. Begonaning otiga mingan tez charchaydi.

5. Ilmli kishi faylasufday gapiradi, nodonday yashaydi.

6. Ko‘pni ko‘rgan aql – randalangan taxta misoli.

Qadimgi Hindistonda falsafiy maktablar

Vedalar – mil.avv. XV asrlarda ariy qabilalari tomonidan yaratilgan.

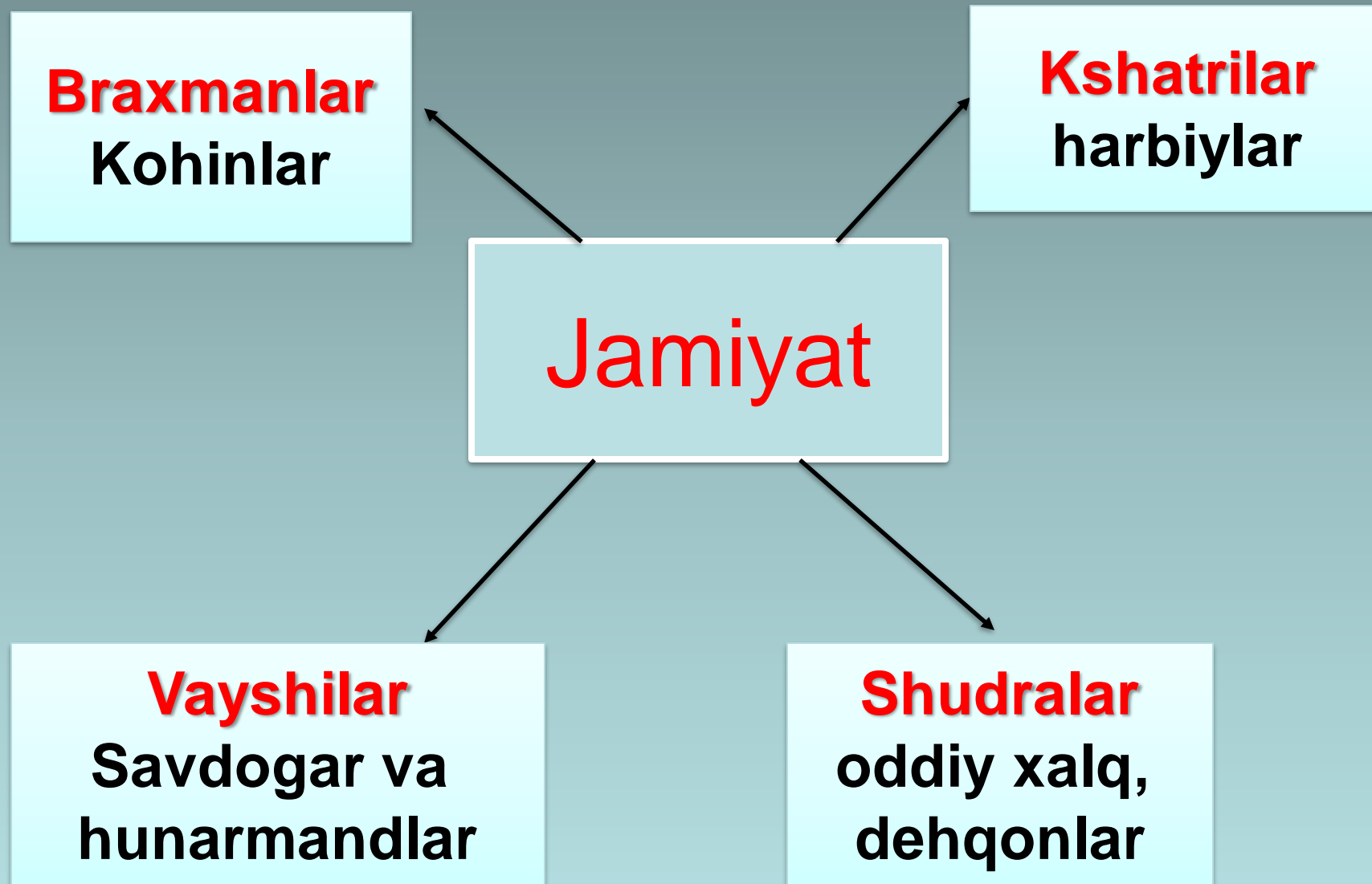
1

Mahobxarata va Ramayana eposlarida davrning falsafiy masalalari o'z ifodasini topgan.(mil. avv.VI-II asrlar)

2

Sutralar – qisqa falsafiy yozmalar. (mil. avv. II a. – mil.VII a.)

3

Hindistonning qadimiy dini, falsafiy merosi, madaniyati ravnaqi uning yozma yodgorliklarida, asosan vedalarda **(bilimlar, diniy gimnlar, qo'shiqlar to'plamida)** o'z ifodasini topgan.

Vedalar tarkibi

1. Rigveda – худоларга мадҳия

2. Yajurveda – qurbonlik qilish paytida aytiladigan hikmatli soʻzlar

3. Samaveda – kuylar, ashulalar, hamdu sano

4. Atxarveda – afsunlar

Veda adabiyoti 4 qismga bo'linadi

Samxitlar –

Diniy gimnlar, «ilohiy yozuvlar»

Braxmanlar –

Asosiy rituallar bo'yicha amaliy qo'llanma

Aranyaklar yoki «O'rmonlar kitobi» –

o'rmonlarda yashovchi tarki dunyo qilgan kishilar uchun
mo'ljallangan

Upanishadlar –

Vedalarning falsafiy qismi

**Qadimgi Hind falsafiy maktablari
ikkiga bo'linadi:**

```
graph TD; A[Qadimgi Hind falsafiy maktablari ikkiga bo'linadi:] --> B[Astika  
("bor", "haqiqatda mavjud")]; A --> C[Nastika  
("inkor qiluvchi")]; B --> D["Vedalar"ning muqaddasligini tan oladi];
```

Astika
("bor", "haqiqatda mavjud")

"Vedalar"ning
muqaddasligini tan
oladi

Nastika
("inkor qiluvchi")

Astika

```
graph TD; Astika[Astika] --> Sankxiya[Sankxiya ("sanash")]; Astika --> Vaysheshika[Vaysheshika ("farqlilik")]; Astika --> Niya[Niya ("adolat", "mantiq", "xulosa")]; Astika --> Mimansa[Mimansa ("tahlil", "chuqur o'ylash")]; Astika --> Yoga[Yoga ( sans. – "biriktirish", "ulanish", "ittifoq")]; Astika --> Vidanta[Vidanta ("vedalarning oxiri", "vedalarning maqsadi")];
```

Sankxiya (“sanash”)

Vaysheshika (“farqlilik”)

Niya (“adolat”, “mantiq”, “xulosa”)

Mimansa (“tahlil”, “chuqur o‘ylash”)

Yoga (sans. – “biriktirish”, “ulanish”, “ittifoq”)

Vidanta (“vedalarning oxiri”, “vedalarning maqsadi”)

Nastika

```
graph TD; A[Nastika] --> B[Assosiy uch maktab tashkil topgan]; B --> C[Charvaka-lokayata  
("lazzatlanmoq",  
"dunyo", "asoslangan")]; B --> D[Buddizm  
("nurlangan",  
"uyg'ongan")]; B --> E[Jaynizm  
("nafsini yeggan")];
```

Assosiy uch maktab tashkil
topgan

Charvaka-lokayata
("lazzatlanmoq",
"dunyo", "asoslangan")

Buddizm
("nurlangan",
"uyg'ongan")

Jaynizm
("nafsini yeggan")

HINDISTONDAGI FALSAFIY QARASHLAR

1. Dunyoviy narsalarga haddan tashqari ko'ngil qo'yish – bu azoblanish.

2. Sen – o'zingning barcha ishlaringning yig'indisidan.

3. To'g'ri xotira bu har bir harakatni o'ylab qilish degani.

4. Agar baxtsizlik keltiradigan bo'lsa, haqiqatni ham aytmaslik kerak.

5. Idrokning joni ma'rifat, aqlniki sabru toqat.

6. Kishini hech nima yaxshi so'zday ruhlantirmaydi.

Xitoy. Lao Szi va Konfutsiy ta'limoti

01

Qadimgi Xitoyning faylasufi Lao-Szidir (VI-V asrlar) ta'limoticha olam, jamiyat va inson hayoti DAO qonuniga bo'ysinmog'i lozim. **Dao qonuni** – **tabiatning yashash qonunidir.** Undagi rang-baranglik kurashi va uyg'unligi abadiyligining e'tirof etilishidir.

02

Konfutsiychilik ta'limoti bo'yicha har bir ijtimoiy qatlamning axloq normalari mavjud bo'lib, uni o'zgartirish mantiqqa ziddir.

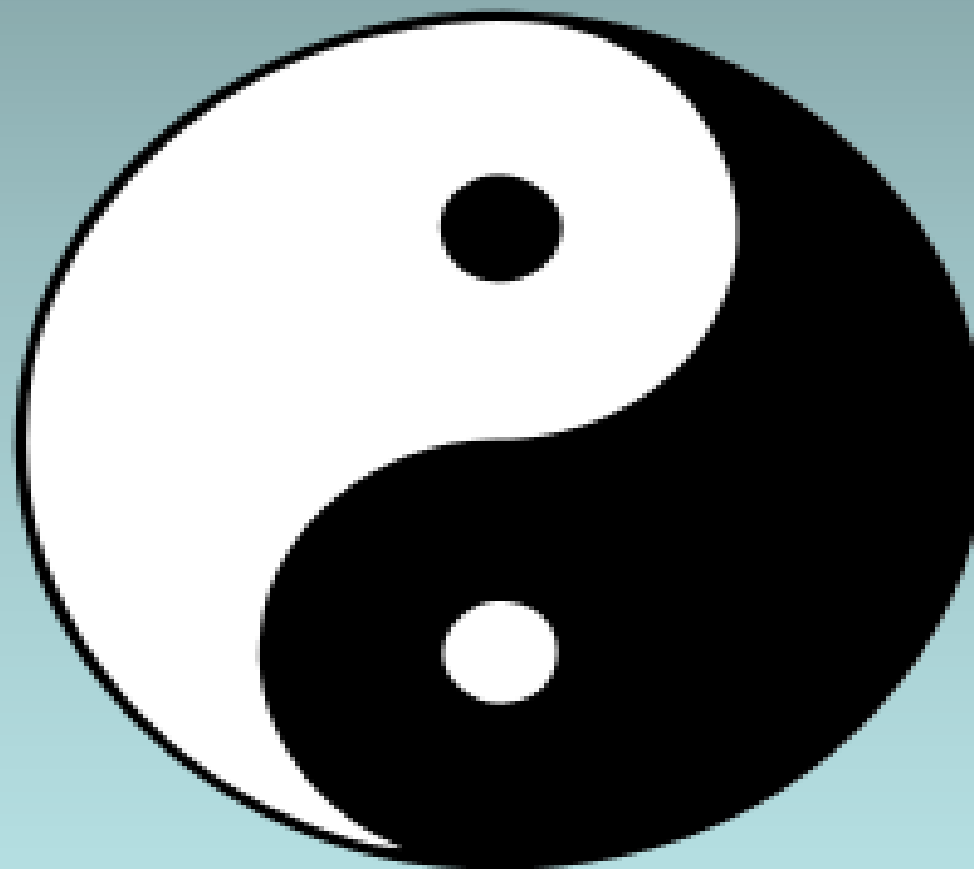
03

Konfutsiy (551-479) “Hikmatlari” juda mashhurdir. Konfutsiy ta'limotida umuminsoniy qadriyatlarning xitoy xalqi turmush tarzida namoyon bo'lishi, bu xalqqa xos ma'naviy mezonlar aks etgan

04

Xitoyliklar o'z mamlakatlarini goh Chjuna Go (o'rta podsholik), goh Чжун кува (O'rta ravnaq) deb yoki biron sulola nomi bilan, masalan, Sin deb ataydilar.

Er.avv. VI asrdan boshlab **Qadimgi Xitoydan**
ilk falsafiy maktablar va turli yoʻnalishlar vujudga
kela boshladi.

Xitoy falsafasining mumtoz kitoblari

```
graph TD; A["Xitoy falsafasining mumtoz kitoblari"] --> B["Ashulalar maktabi"]; A --> C["Tarix kitobi"]; A --> D["Tartib kitobi"]; A --> E["Bahor va kuz kitobi"]; A --> F["O'zgarishlar kitobi"];
```

“Ashulalar maktabi”
(er.avv. XI-VI asrlar)

“Tarix kitobi” (er.avv.
1-ming ming yillikning
boshlari)

“Tartib kitobi”
(er.avv. IV-I asrlar)

“Bahor va kuz kitobi”
(er. avv. VII-IV asrlar)

“O‘zgarishlar kitobi”
(er.avv. XII-VI asrlar)

- **“Ozgarishlar kitobi”ning** eng muhim qismlaridan – **In va Yan** unsurlari haqidagi ta’limotlaridir.
- **Yan** faol, barcha narsalarning ichiga kirib boruvchi, ashyolarni bilish yo‘lini yorituvchi narsa sifatida ifoda qilinadi
- **In** uchun kutib turuvchi faoliyatsizlikka o‘rin ajratilgan, negaki u qorong‘ulik ibtidosidir.

5 asosiy elementning dialektik harakati:

- **olov** — harakat, energiya, issiqlik, yong'in, ruh;
- **yer** — markaz, sirt, tuproq, muvozanat;
- **metall** — bog'lanuvchanlik, mutanosiblik, materiya, shakl;
- **suv** — kuch, zulmat, yumshoqlik, passivlik;
- **Yog'och** — yashovchanlik, ma'naviyat, taranglik.

Xitoy falsafasining «Oltin davri»dagi (er.avv. VI-III asrlar) falsafiy qarashlar

```
graph TD; A[Xitoy falsafasining «Oltin davri»dagi (er.avv. VI-III asrlar) falsafiy qarashlar] --> B[Daosizm – Lao Szi]; A --> C[Konfutsiychilik – Kun Szi]; A --> D[Moizm – Mo Szi (m.avv V-IV asr)]; A --> E[Legizm – Shan Yan (m.avv. IV asr)]; A --> F[In-Yan – Tzou Yan (m.avv. IV-III asr)]; A --> G[Ismlar maktabi – Xuey Shi (m.avv. IV)];
```

Daosizm – Lao Szi

Konfutsiychilik – Kun Szi

Moizm – Mo Szi (m.avv V-IV asr)

Legizm – Shan Yan (m.avv. IV asr)

In-Yan – Tzou Yan (m.avv. IV-III asr)

Ismlar maktabi – Xuey Shi (m.avv. IV)

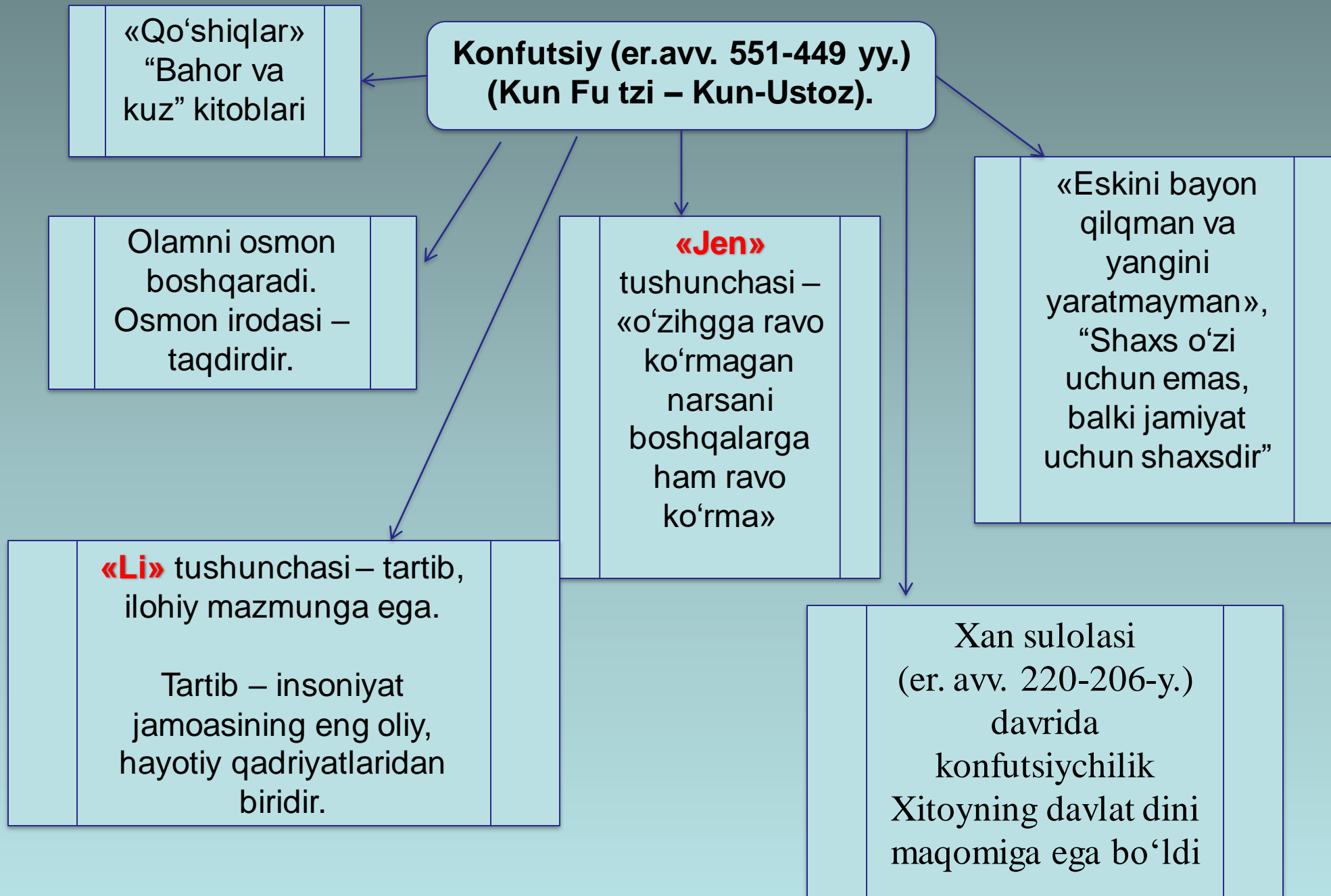
Konfutsiy – Kun Tzi (551-479)

Konfutsiy hozirgi Shandun viloyati hududida Lu podsholigi davrida kambag'allashib qolgan aristokrat va harbiylar oilasida tug'ilgan.

U qadimiy yodgorliklardan hisoblangan "Qo'shiqlar kitobi", "Bahor va kuz" kabi kitoblarni tuzishda qatnashgan.

Uning qarashlari izdoshlari tomonidan yozilgan «Lun yuy» (Suhbatlar va mulohazalar) falsafiy kitobida bayon etilgan.

Burchga sodiqlik

Insonparvarlik

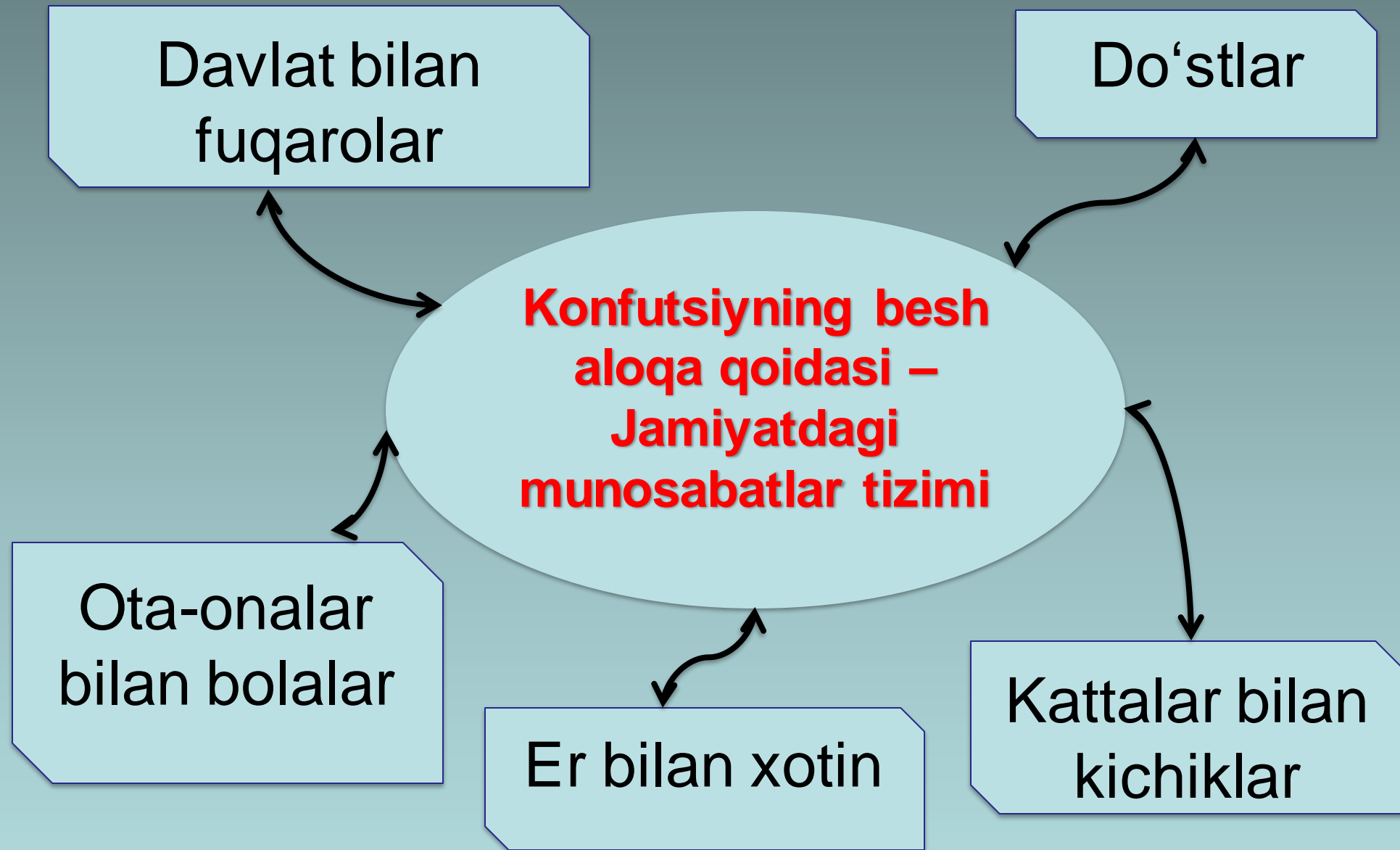
**Konfutsiy
ta'limotidagi
5 ta fazilat**

Tavfiqlilik

Aqlga
muvofiqlik

Haqiqatgo'ylik

Konfutsiychilik

Agar jamiyatda «hukmdor hukmdor bo‘lmasa, xizmatkor xizmatkorlik qilmasa, o‘g‘il o‘g‘illigini qilmasa», ya’ni shunday vaziyat yuzaga kelsaki, u «besh aloqa» talab etgan ta’lomot tashqarisiga chiqsa, voqelikni tuzatish, jumladan, kuch ishlatib bo‘lsa ham tartibni joriy etish zaruriyatini tan olish lozim.

Konfutsiychilikning asosiy siyosiy-axloqiy qoidalari quyidagilardan iborat edi

1. Xalqni shafqat bilan boshqarish va xalq ichiga xulq-atvor qoidalari yordamida tartibni joriy qilish.
2. Osmon irodasidan qoʻrqish va oʻlganlar ruhini hurmat bilan yodga olish.
3. Tugʻma bilimlarga ega boʻlganlar» (mukammal donishmandlar) va «oʻqib-oʻrganish natijasida bilimga ega boʻlganlar» mavjudligini tan olish, yaʼni oʻqib-oʻrganish tufayli bilimlarni kasb etish imkoniyati borligi va taʼlim-tarbiyaning buyuk rolini qayd etish.
4. «Oltin oʻrtalik yoʻli», «ikki qarama-qarshi qirrani qoʻlda ushlab, ammo xalq uchun oʻrtachasidan foydalaninsh» qoidasini qoʻllash, yaʼni qarama-qarshiliklarni yumshatish va murosasozlik nazariyasiga rioya etish.

An'anaviy konfutsiychilikning asosiy tushunchalari:

«**Li**» – urf-odat va
marosimlarga rioya
etish

«**Tsi**» – axloqiy me'yorlarni
amalga oshirish

«**Yan**» – ijobiy ibtido,
«**In**» – salbiy ibtido

«**Chjen**» –
insonparvarlik

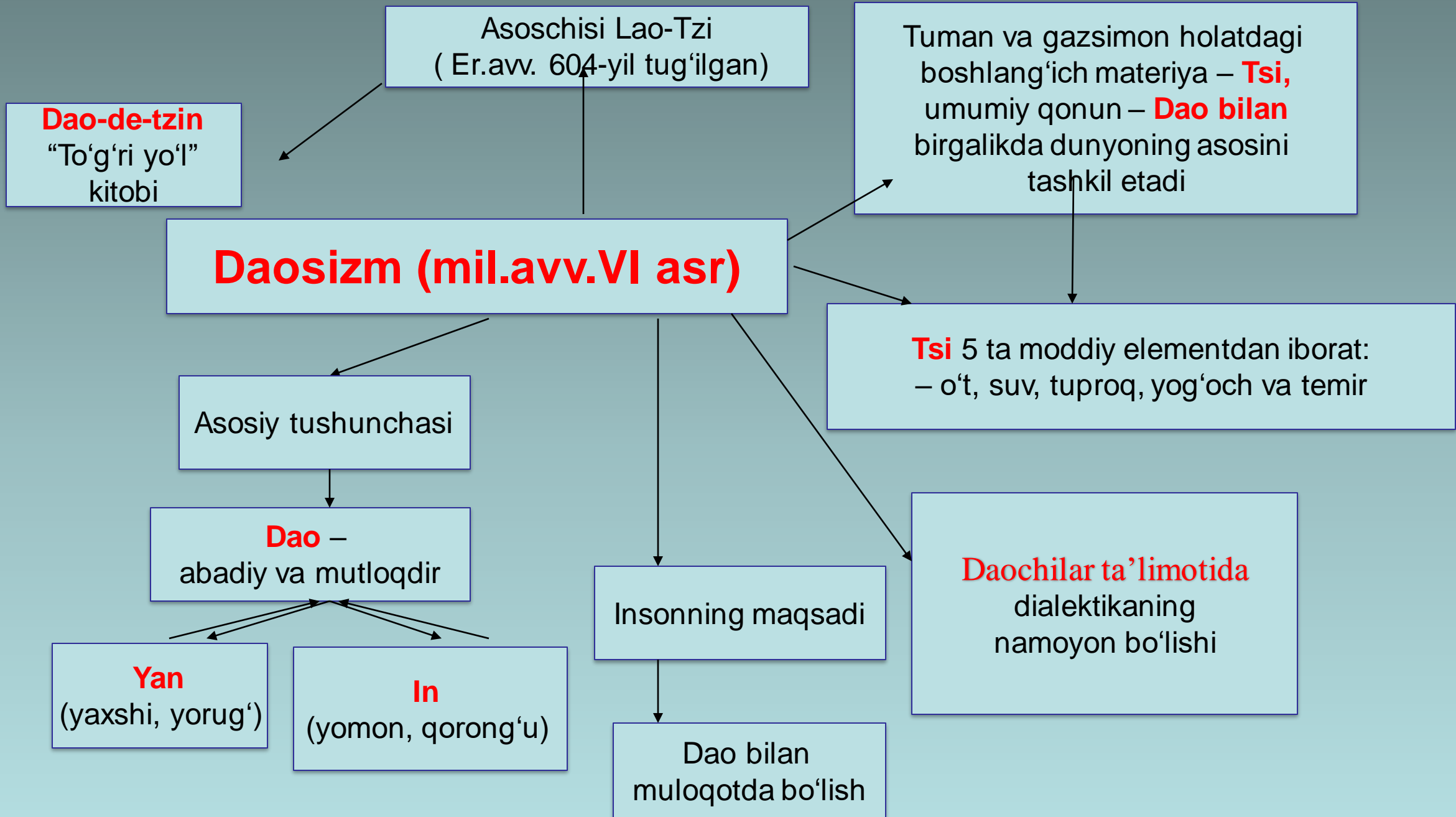
«**Dao**» – osmon, koinot
yo'li bo'lib, muayyan
tartib va qonunga
binoan mavjud

«**I**» – burch,
«**Sin**» – samimiylik

Daosizmning asoschisi

Lao Tzi (er. avv. 604-yil tug'ilgan)

Daosizm

Daosizm diqqat markazida tabiat, koinot va inson turadi.

Bu mantiqiy-aqliy yo‘l bilan emas, balki mavjudlik tabiatiga to‘g‘ridan tog‘ri kirib borish yordamida bilib olinadi.

Dunyo hech qanday sabablarsiz doimiy harakat va o‘zgarishda bo‘lib, rivojlanadi, yashaydi va sirtqi ta’sir natijasida emas, balki ichki sabab natijasida vujudga kelgan.

Daosizm

aqidasiga ko'ra, tafakkurning maqsadi insonni tabiat bilan «qo'shilib ketishida»dir, negaki, inson tabiatning tarkibiy qismidir.

Xitoy faylasufi Lao Szi hikmatlaridan

1. Agar davlatda taqiq ko‘p bo‘lsa, xalq qasshoqlashadi.

2. Boshqalarni yenguvchi kuchlidir, o‘zini yenguvchi qudratlidir.

3. Olayotgan hovuchini to‘ldiradi, berayogan qalbini to‘ldiradi.

4. Tabiat hech qachon shoshmaydi, lekin doim ulguradi.

5. Haqiqiy ilimli kishi hech qachon urushmaydi.

6. Qanoatni bilmaslikdan ortiq kamchilik yo‘q.

Xitoy faylasufi Konfutsiy hikmatlaridan

1. Agar bir soʻz taʼsir qilmasa, ming soʻz ham taʼsir qilmaydi.

2. Gapirishni bilmagan kishi oʻzgalarni anglay olmaydi.

3. Donishmand hamma narsani oʻzidan izlaydi, nodon esa oʻzgadan.

4. Jahldorning mushti, jilmayayotgan yuzga tegmaydi.

5. Sekinlashishdan qoʻrqma, toʻxtab qolishdan qoʻrq.

6. Fikrsiz ilm – foydasiz mehnat.

MARKAZIY OSIYODAGI DINIY-FALSAFIY QARASH VA TA'LIMOTLAR

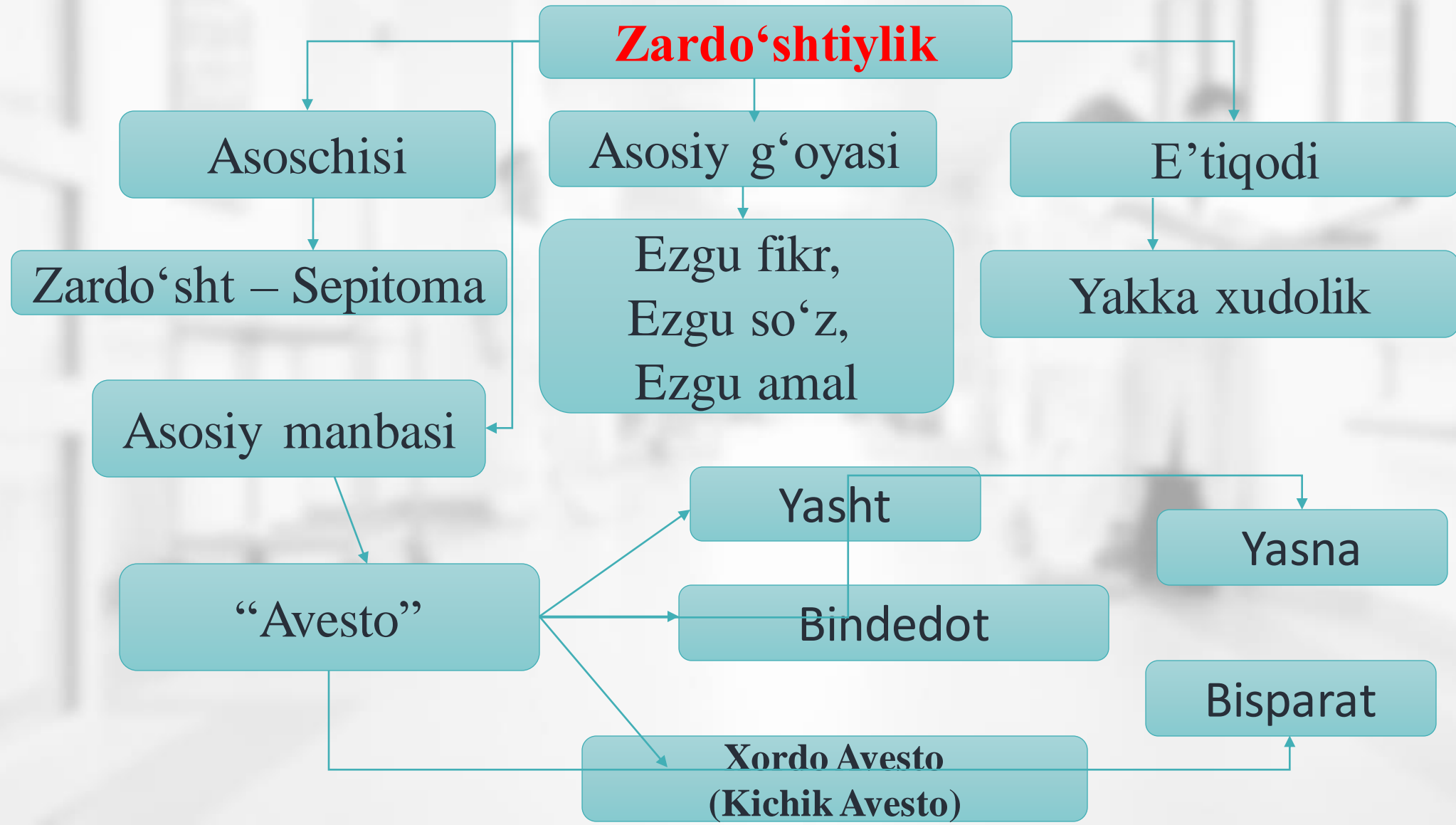
Zardo'shtiylik ta'limoti. Eramizdan avvalgi X asrdan eramizning VII asrlarigacha bo'lgan davr mahsuli bo'lgan diniy-falsafiy ta'limotlardan biri zardo'shtiylikdir.

Markaziy Osiyoda buddaviylik ham o'z o'rniga ega. U diniy-falsafiy ta'limot sifatida qadimgi Hindistonda eramizdan avvalgi VI asrning oxiri va V asr boshlarida vujudga kelgan.

Moniy ta'limoti yurtimizda buddaviylikdan keyin keng tarqalgan edi. U zardo'shtiylik va xristianlikning sintizlashuvi natijasida vujudga kelgan.

Moniylik ta'limoti asosida **Mazdak ta'limoti** yuzaga kelgan. U eramizning V-VI asrlarida keng tarqalgan edi. Uning asoschisi Mazdak (470-529- yillar) bo'lgan.

Markaziy Osiyoda “Avesto” ta’limotidagi falsafiy fikrlar

Markaziy Osiyo xalqlari hikmatlaridan

1. Ilm boylikdan afzal, chunki ilm seni asraydi, boylikni esa sen asraysan.

2. Kim dono bo'lsa, u kuchli ham bo'ladi.

3. Oqil kishi o'zi uchun qarorni o'zi qabul qiladi, nodon kishini boshqalarning fikri boshqaradi.

4. Chayon yomonligi uchun chaqmaydi, uning tabiati shunaqa.

5. Eshitgan narsangiz – yodingizdan ko'tariladi, ko'rgan narsangiz – xotirangizda qoladi, bajargan narsangizni – ma'nisiga yetasiz.

6. O'z fikrlaringni kuzatib bor, chunki ular so'zga aylanishi mumkin.

E'tiboringiz uchun katta rahmat!